

His toria scholas tica

2024
10

Mezinárodní časopis
pro dějiny výchovy a vzdělání

International Review
for History of Education

Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského

Technická univerzita
v Liberci

Praha 2024

Historia scholastica

Číslo 2, prosinec 2024, ročník 10

Number 2, December 2024, Volume 10

Vedoucí redaktor *Editor-in-chief*

prof. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (tomas.kasper@tul.cz)

Zástupkyně vedoucího redaktora *Deputy Editor*

PhDr. Markéta Pánková (pankova@npmk.cz)

Redakční rada *Editorial Board*

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR)

doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

prof. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)

doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

Mgr. Magdaléna Šustová (Muzeum hlavního města Prahy)

prof. Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (Università di Macerata)

prof. Dr. Antonella Cagnolati (Università di Foggia)

prof. Dr. Marcelo Caruso (Humboldt Universität Berlin)

prof. Dr. Lucien Criblez (Universität Zürich)

prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)

prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)

prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)

prof. PhDr. Blanka Kudláčková, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)

prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)

prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)

prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)

prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)

prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)

prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)

prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Výkonná redaktorka *Executive Editor*

Mgr. Lucie Murár (murar@npmk.cz)

Vydavatelé *Publishers*

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, Česká republika, IČ 61387169, www.npmk.cz

Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Studentská 1402/2, 461 17 Liberec 1, Česká republika, IČ 46747885, www.tul.cz

Obálka a grafická úprava *Cover and Graphic Design*

Pavel Průša

Sazba *Type Setting*

Mgr. Lucie Murár

Tisk *Printed by*

Tiskárna PROTISK, s. r. o., Rudolfovská 617, 370 01 České Budějovice, Česká republika

Časopis *Historia scholastica* vychází 2× ročně. *Historia scholastica is published twice a year.*

Indexováno v *Indexed in*

SCOPUS, ERIH+, DOAJ, EBSCO, Ulrich's Periodicals Directory

ISSN 1804-4913 (print), ISSN 2336-680X (online)

Číslo registrace MK ČR E 22258

Obsah

Contents

- Úvodník** 7 — Tomáš Kasper & Markéta Pánková
Editorial
- Studie** 11 Improving Children's Health. Hygiene, Medicine and
Studies Pedagogy in the Italian School-medical Service
and the Case of Milan (1950–1970)
— Simonetta Polenghi
- 33 Schule und Unterricht unter den Bedingungen
des Strafvollzugs im 19. Jahrhundert am Beispiel
des Nürnberger Zellengefängnisses
*School and Lessons under the Conditions of the Penal System
in 19th Century on Example of the Nuremberg Cell Prison*
— Daniel Oelbauer
- 53 The Children in Need in Postwar Macedonia (1944–1950)
— Suzana Miovska-Spaseva
- 81 “Every City Dweller is, if not Ill, at Least in Need
of Recovery.” The *Schullandheim* (Rural School Hostel)
in the Context of Crisis and Reform after the First
World War
— Esther Berner
- 107 Education and Vulnerability. On the Historiographical
Analysis of the German Educational Discourse
on Punishment in the “Short” 19th Century
— Carsten Heinze
- 131 Deutungskämpfe um das Schulfach Wirtschaft –
Eine historische Diskursanalyse zur Pädagogisierung
gesellschaftlicher Problemlagen
*Conflicts of Meaning within the Implementation Period of a New
School Subject Economics – a Historical Discourse Analysis
of the Pedagogization of Social Problems*
— Maximilian Husny

**Studie
Studies**

- 153 “What We Can Do.” New Year’s Pioneer Revue at Prague Castle and the New Image of Socialist Childhood
— Jiří Knapík
- 181 Preparation of the Future Elites of the Communist Party in the Period of Communism in Slovakia
— Blanka Kudláčková
- 203 Sovietization in Poland and its Impact on Education and Pedagogy
— Janina Kostkiewicz
- 227 Latinčina ako predmet diskusie v rámci reformy strednej školy v 1. ČSR. Význam klasického vzdelania
Latin as a Subject of Discussion within the Reform of Secondary Schools in the First Czechoslovak Republic. The Importance of Classical Education
— Annamária Adamčíková
- 263 Škola – služba systému, státu či bezpečí žáka. Vývoj školní edukace v bezpečnostní problematice
School – Service to the System, State or Safety of the Pupil. Development of School Education in the Field of Safety Issues
— Miroslava Kovaříková
- 291 Vzdělávání jako podnikání: Role soukromých škol v procesu institucionalizace komerčního školství v Čechách do roku 1918
Education as a Business: the Role of Private Schools in the Institutionalisation of Commercial Education in Bohemia up to 1918
— Petr Kadlec
- Varia**
- 315 The State as the Owner of Education: Totalitarian Regimes and Education in Europe in the Second Half of the 20th Century. An International Conference, 12–13 October 2023, Trnava, Slovakia
— Simonetta Polenghi

Věnování

Dedication

Toto číslo je s úctou věnováno PhDr. Markétě Pánkové, zástupkyni šéfredaktora časopisu *Historia scholastica* a bývalé ředitelce Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského, k jejímu životnímu jubileu.

Redakce časopisu Historia scholastica

This issue is respectfully dedicated to PhDr. Markéta Pánková, Deputy editor of *Historia scholastica* Journal and former director of the National Pedagogical Museum and Library of J. A. Comenius, on the occasion of her jubilee.

The editors of Historia scholastica

Vzdělávání jako podnikání: Role soukromých škol v procesu institucionalizace komerčního školství v Čechách do roku 1918¹

Petr Kadlec^a

^a University of Ostrava, Faculty of Arts,
Centre for Economic and Social History,
Czech Republic
petr.kadlec@osu.cz

Received 1 July 2024

Accepted 23 October 2024

Available online 31 December 2024

DOI 10.15240/tul/006/2024-2-012

Abstract Education as a Business: The Role of Private Schools in the Institutionalization of Commercial Education in Bohemia up to 1918

The study is dedicated to the role of private schools in the process of institutionalization of the commercial education between the half of the 19th century up to 1918. It takes into account the quantitative development, organisation and study programmes. The author aims to highlight the specifics of these schools and their complicated relationship with other commercial educational institutions. From

a nationwide perspective the text is delving into the level of specific schools.

Keywords commercial education, Bohemia, 19th century, 20th century, schools

Předkládaná studie je věnována problematice institucionalizace komerčního školství² v Čechách do roku 1918 – konkrétně roli, jakou v tomto procesu sehrály soukromé školy. Komerční školství zahrnovalo

1 Studie je finančně podpořena Grantovou agenturou České republiky (GAČR), reg. č. 23-06062S s názvem *Modernizace komerčního vzdělávání v Předlitavsku v letech 1848–1918: projevy, trendy, mechanismy*.

2 Termín „komerční“ byl v dobové školské praxi běžně zaměňován s výrazem „obchodní“, o ustálení terminologie lze hovořit až od 80. let 19. století. Označení „komerční“ podle autora lépe vystihuje širší zaměření těchto školských institucí, tj. připravovat nejen budoucí obchodníky a podnikatele, ale i úředníky pověřené finanční agendou. Oproti tomu výraz „obchodní“ až příliš implikuje vzdělávání pro živnostenské či podnikatelské kariéry a naopak zastíňuje přípravu budoucích

v předlitavské části habsburské monarchie poměrně širokou paletu škol různé vzdělávací úrovně i organizace výuky a také rozličných zřizovatelů (zejm. spolky a obchodní grémia, jednotlivci, obce, stát). Rozlišit lze v zásadě dvě hlavní kategorie těchto škol, které současně představují dvě vzdělávací úrovně: 1) se zkráceným výukovým programem (vzdělávání kupeckých učňů; dvou- až tříleté, několik hodin výuky týdně v odpoledních/večerních hodinách všedních dnů, popř. o nedělích); 2) s vyučováním v klasickém celodenním formátu (jedno- až čtyřleté studium pro obchod a podnikání středního a většího rozsahu, stále více ale i pro administrativu podnikovou, úřady samosprávných sborů a pro státní správu) (Engelbrecht, 1986, s. 198–199, 206–210; Kadlec, 2020, s. 179–286).

Soukromé školy představovaly specifickou kategorii komerčních učilišť, z více důvodů poměrně obtížně uchopitelnou. Jejich studijní programy totiž kombinovaly nežádka obě výše uvedené vzdělávací úrovně, délka studia u nich kolísala mezi několika měsíci a dvěma lety. Dobový název „soukromá škola“ / „Privatschule“ odkazuje jednak na provizorní zákon z 27. 6. 1850, který umožňoval realizovat tzv. *Privatunterricht*, jednak na jejich zřizovatele.³ Dominovali mezi nimi totiž jednotlivci z řad obchodníků či komerčních úředníků (*Private*), jež doplňovaly výjimečně (u některých dívčích škol) řeholní kongregace. Jednalo se ze své podstaty o veřejné školy, které nedisponovaly vždy tzv. právem veřejnosti (jejich výstupní vysvědčení nebyla vždy všeobecně uznávána). Důležité je, že zřizovatelé vznik soukromých škol nejen iniciovali, ale také je řídili a osobně participovali na výuce. Někdy byli jedinými vyučujícími, jindy zaštiťovali vícečlenný učitelský sbor. Jak ukážeme níže na příkladu pražských škol, některá soukromá učiliště

úředníků, kteří ale mezi absolventy škol s celodenní výukou ve sledovaném období převažovali.

3 Norma, na niž se odvolávali žadatelé o zřízení soukromých škol až do konce sledovaného období, zejména definovala podmínky nezbytné pro vznik těchto škol či postup povolovacího procesu. Kaiserliche Verordnung vom 27. Juni 1850, Nr. 309. In: *Allgemeine Reichs- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1850. Část CI, s. 1271–1274.

představovala takřkajíc rodinný podnik, jehož vedení se předávalo mezigeneračně. Soukromé komerční školy představovaly pro jejich zřizovatele zdroj příjmů – někdy jediný, jindy jeden z mnoha. Vzdělávání se tak v jejich podání proměnilo v předmět podnikání, tedy na činnost provozovanou za účelem zisku, což se projevovalo mj. ve flexibilních úpravách jejich organizace, studijních programů i vyučovacích jazyků. Výdělečný charakter těchto škol byl současně jedním ze zdrojů jejich kritiky. Soukromé školy nepředstavovaly specifikum území Čech. Setkat se s nimi bylo možné takřka napříč celým předlitavským prostorem, zdaleka nejvíce ovšem právě v Čechách a v Dolních Rakousích, resp. ve Vídni (*Statistisches Jahrbuch*, 1877, s. 62–64; *Österreichische Statistik*, 1912, s. 98–111). Nicméně podrobnější celopředlitavský přehled není možný, prameny jsou torzovité a míra jejich registrace školskými statistikami sice vzrůstala, ale ani v letech těsně před první světovou válkou nebyla úplná.

Práce o komerčním školství náleží k tradičním oblastem výzkumu dějin školství a vzdělanosti, představují ale nepatrnou část veškeré tvorby. A to přesto, že první z nich byly pro české země, resp. pro rakouskou část habsburské monarchie, vydány pedagogy, statistiky a národohospodáři již v závěru 19. a na počátku 20. století (např. Richter, 1873; Glasser, 1893; Zehden, 1897; Dlabač & Gelcich, 1910; Gruber, 1913). Typologicky převládají kratší, převážně popisné texty zaměřené na osudy jednotlivých škol, pedagogů či žáků. Syntetizující práce a širě koncipované přehledy, kde by bylo komerční školství zahrnuto do obecnějších trendů vývoje české (rakouské) společnosti a hospodářství, jsou výjimkou, stejně jako kvalitní případové studie (Nefe, 1986/1989; Pott, 1989; Świeboda, 2010; Westritschnig, 2015; Kadlec, 2023). Navzdory tomu, že komerční školy připravovaly kvalifikované pracovní síly pro dva důležité komponenty hospodářského rozvoje – obchodní činnost a stále důležitější administrativu – úloze těchto institucí pro industrializaci, byrokratizaci a společenskou transformaci tzv. dlouhého 19. století nebyla věnována pozornost. Práce zabývající se vývojem soukromých škol pak schází zcela.

Cílem studie je představit soukromé školy jako důležitou a specifickou součást soustavy komerčně vzdělávacích institucí v Čechách před rokem 1918. Má ambici obohatit dosud nepříliš rozvinutý historický diskurz o komerčním školství (resp. odborném vzdělávání jako celku) o téma komercializace odborných škol. Autor hodlá identifikovat charakteristické prvky soukromých škol, jejich odlišnosti i podobnosti s ostatními komerčními školami. Pokusí se vystihnout roli soukromých škol v procesu utváření soustavy komerčních škol v Čechách a ukázat, v čem lze spatřovat jejich přínos a jaké byly jejich stinné stránky. Ačkoliv je text zaměřen hlavně na pražské instituce, jež tvořily klíčovou část soukromých vzdělávacích škol v zemi, zohledňuje i učiliště z jiných míst Čech.

Komerčně vzdělávací aktivity rodin Kheilů a Skřivanů

Zatímco si budoucí drobní obchodníci vystačili ještě na počátku druhé poloviny 19. století (postupně ovšem čím dál méně) s klasickým učebním poměrem, doplněným o mezigenerační přenos zkušeností a poznatků a případně o příležitostné mimoškolní vzdělávací alternativy, nelze totéž říci o jedincích, kteří se realizovali v obchodě a podnikání většího rozsahu, ve velkoobchodě, ve finančních institucích, popř. v administrativě společností zajišťujících směnu zboží se zahraničím. V souvislosti s nárůstem kvalifikačních požadavků aktivně vyhledávali vzdělávací instituce, jež by je adekvátně připravily na profesní praxi. Společenská poptávka přitom narážela dlouho na omezené vzdělávací kapacity, čímž se otevíral prostor pro soukromé iniciativy.

Soukromé školy představovaly vůbec první vlašťovky v nesmělém budování infrastruktury komerčních učilišť v habsburské monarchii před polovinou 19. století. Nejstarší z nich vznikly v Lublani (1834) a Vídni (1840/1848), byly povětšinou charakteru nedělního a svátečního vyučování, což platilo i pro instituce zřizované ve stejné době grémií obchodníků pro kupecké učně (Gruber, 1913, s. 844–845).⁴

4 V načasování i v rozsahu rozvoj soukromých komerčních škol v habsburské monarchii zaostával za německými státy, kde v letech 1804–1849 vznikly nejméně

Za ostatními centry předlitavské části habsburské monarchie příliš nezaostávala ani Praha, středisko Čech s tradičně vysokou koncentrací obchodních a finančních aktivit. Vůbec první soukromé vyučování v obchodních vědách zde v německém jazyce realizoval Karel Petr Kheil (1817–1881) v závěru 40. let 19. století.⁵ Pražský obchodník a autor učebnic o účetnictví, směnečném právu a obchodním stylu zapojil v průběhu 60. let do výuky rovněž syny Karla Petra ml. (1843–1908, více o něm viz Blecha, 1965) a Napoleona Manuela (1849–1923). Zmínka o zapojení potomků není samoučelná, neboť dokládá generační přenos profese. Oba jmenovaní navíc později zřídili a provozovali v Praze vlastní komerční školy: starší syn ji založil v roce 1875 (po něm v roce 1902 převzal vedení jeden z učitelů školy František Hlaváček), mladší o šest let později. Zajímavá je i jazyková perspektiva – zatímco škola nejstaršího z „učitelského rodu“ Kheilů byla podle vyučovacího jazyka ryze německou, učiliště jeho staršího syna Karla Petra bylo české a na škole Napoleonově se vyučovalo jak v češtině, tak i v němčině.⁶ Adorace českého jazyka ve výuce u potomků Karla Petra Kheila st. neodrážela patrně jen jejich osobní preference či národnostní identifikaci. Zřizovatelé soukromých škol postupovali pragmaticky v intencích „škola = výdělečný podnik“. Je tedy namísto spíše uvažovat o reakci na proměnu česko-německého poměru v hospodářském a obchodním životě, společenskou transformaci a emancipaci jazykově české populace v poslední čtvrtině 19. století, což ve výsledku stimulovalo zájem zástupců českojazyčné

tři desítky těchto učilišť. Některá z nich sice po pár letech přestala existovat, jiná ovšem přetrvala řadu desetiletí, tři dokonce do současnosti (Pott, 2015, s. 41–42).

- 5 Soukromé vyučování Kheilovo probíhalo prokazatelně již v roce 1848, přičemž postupně se rozšiřovala nabídka vyučovacích předmětů a zprvu volně přednáškové cykly nabývaly charakteru školy (Wurzbach, 1864, s. 208). Německý vyučovací jazyk byl patrně důvodem, proč ji Josef Gruber vůbec nezmínil v přehledu o vývoji obchodního školství v Čechách a proč tentýž autor naopak adoroval český ústav Skřivanův (Gruber, 1913, s. 844–849, 861–862).
- 6 Zdá se, že bilingvní charakter Napoleonovy školy přispíval mj. k většímu zastoupení žáků původem z německojazyčných rodin, jak naznačují školské statistiky pro léta 1892/93 a 1902/03. Z tohoto etnického prostředí pocházelo tehdy 15 z 34, resp. 19 z 53 jejich žáků (*Österreichische Statistik*, 1896, s. 62–63; totéž, 1905, s. 76–77).

komunity mj. právě o komerční vzdělání v českém jazyce. Školy bratrů Kheilových spojovalo, že vycházely ze zkušeností a koncepce otcovy vzdělávací praxe. Vedle vyučovacího jazyka se odlišovaly i velikostí, když učiliště Karla Petra ml. mělo pravidelně podstatně více žáků (dvoj- až trojnásobně) než škola Napoleonova. Jestliže v pražském i celozemském měřítku náležela soukromá škola Karla Petra Kheila ml. spíše k větším vzdělávacím ústavům téhož druhu, učiliště jeho bratra Napoleona se řadilo k těm menším. V počtu vyučujících se v některých školních letech naopak obě školy vyrovnaly.⁷

Jiným rodem, jenž se významně angažoval v oblasti českého (pražského) komerčního školství již od poloviny 19. století, byla rodina Skřivanů. Základy rodinné tradice položil Antonín Skřivan (1818–1887), jenž soukromě vyučoval v Havlíčkově Brodu údajně již v závěru 30. let 19. století. Po příchodu do Prahy v roce 1848 se definitivně obrátil k učitelskému povolání; nejprve vyučoval na německé gremiální nedělní škole v Praze (zal. 1850) účetnictví, směnkářství a počty. Posléze v roce 1856 zřídil vlastní komerční školu, kde vyučování probíhalo nejprve v němčině a od roku 1861 též v českém jazyce, což učinilo Skřivanovo učiliště vůbec prvním s výukou v jiném než německém jazyce nejen v Praze, ale i v celých Čechách. Právě čeština hrála pro Antonína Skřivana klíčovou roli, neboť pedagogickou činností a vytvořením prvních česky psaných učebnic položil základy české obchodní terminologie (Wurzbach, 1877, s. 93–95; Blecha, 1965, s. 132–133). Na výuce ve Skřivanově škole participoval od roku 1872 též jeho syn Vladimír (1853–1924), jenž převzal její vedení v roce 1887. Česko-německý charakter školy se udržel po celé sledované období (*Österreichische Statistik*, 1914, s. 106).

7 Ve školním roce 1892/93 navštěvovalo školu K. P. Kheila ml. 102 žáků, zatímco učiliště jeho bratra pouze 34. O deset let později byl rozdíl v počtu žáků obou škol stejně markantní, první studovalo 133 žáků (z toho 32 dívek) a druhou 55 (10 dívek). V letech 1875–1897 navštěvovalo školu K. P. Kheila mladšího celkem 2 549 žáků (Kleibel, 1899, s. 456).

Rozvoj soukromých škol od konce 60. let 19. století a jejich rozšíření mimo Prahu

Zůstanou-li stranou Kheilovy a Skřivanovy výjimečné vzdělávací aktivity z období okolo poloviny 19. století, evidujeme další soukromé školy v této zemi až v závěru 60. let – jednak v Praze (1868, česko-německá škola autora učebnic o účetnictví a směnečném řádu Adolfa Nocara [1838–1907]), jednak v České Lípě (1868, německá škola Julia Patzeltova).⁸ Podle statistiky pro rok 1874 se lišily počtem ročníků (1.–3.), přičemž vyšší počet ročníků nutně neznamenal více žáků: Kheilovu školu jich navštěvovalo tehdy 40, Skřivanovu 178, Nocarovu 77 a Patzeltovu 38 (*Statistisches Jahrbuch*, 1877, s. 63–64). Do počátku 80. let je doplnily pouze již zmiňovaná učiliště Kheilových synů a školy Wilhelma Wertheimera (1854–1930, autor publikací o účetnictví) v Praze,⁹ resp. Antonína Kotěry (1844–1909) v Ústí nad Labem. Příklady Nocara i Kotěry dokumentují jev, jenž byl pro soukromé vzdělávací ústavy typický: úmrtím (Nocar) nebo přestěhováním (Kotěra do Plzně) existence těchto škol nezřídka končila. Pokud nebyl k dispozici nástupce (např. potomek či někdo ze členů učitelského sboru), který by jejich vedení převzal, tak zpravidla záhy ukončily činnost. Hospodářský útlum v 70. letech 19. století sice de facto zastavil rozvoj soukromých komerčních škol, nicméně dříve založená učiliště prokazatelně přečkala jak omezení investičního kapitálu, tak i změnu vzdělávacích priorit.

Na počátku 80. let 19. století existovalo v Čechách podle školské statistiky po Dolních Rakousích nejvíce soukromých komerčních škol

8 Škola se k 29. výročí existence pyšnila 1 000 žáky dvouleté školy a 522 žáky zvláštního oddělení. Ve školské statistice figurovala naposledy Patzeltova škola ve školním roce 1901/02. Je otázkou, jestli existenci komerčního učiliště ukončila smrt jejího zakladatele a provozovatele, nebo konkurence v podobě městské školy, která byla v České Lípě zřízena v roce 1895 (Kleibel, 1899, s. 353–354, 444–447).

9 Soukromé vyučovací aktivity bankovního úředníka Wertheimera se datují již k roku 1875, podobu skutečné školy nabyly ale zřejmě až v roce 1889. Počet žáků v průběhu 90. let kontinuálně rostl, ze zhruba 100 se vyšplhal až na 275 v roce 1898. Na počátku 20. století přesáhl 500, čímž se tato škola stala nejnavštěvovanějším soukromým komerčním učilištěm nejen v Praze, ale i v celých Čechách (Kleibel, 1899, s. 458–459; *Österreichische Statistik*, 1912, s. 106–107).

v Předlitavsku. Evidováno jich zde bylo celkem pět (z toho 4 v Praze), v Dolních Rakousích osm (vše Vídeň). Ostatní země pak v tomto směru výrazně ztrácely, když zde fungovala maximálně dvě (Morava) až tři (Štýrsko) soukromá učiliště. V této době se vedle zemského hospodářského potenciálu naplno projevila síla klíčových středisek s vysokou koncentrací obyvatel, obchodních aktivit a administrativy, kde se nejlépe snoubily kapitálové zdroje se společenskou poptávkou. Zároveň se ukázal velký rozdíl, který v tomto směru panoval mezi Vídní a Prahou, resp. dalšími zemskými centry (Štýrský Hradec, Brno). Podle statistických dat tvořila soukromá učiliště důležitou část komerčních škol v Čechách, když představovala ve školním roce 1881/82 téměř jednu třetinu všech vzdělávacích zařízení tohoto druhu v zemi (5 ze 16) a 1/2 pražských škol (4 z 8). Na druhou stranu se vyznačovala menší kapacitou (dohromady 284 ze všech 1 772 žáků komerčních škol); vynikala mezi nimi především Skřivanova škola (144 žáků), jež se řadila k větším vzdělávacím institucím v Čechách (*Oesterreichische Statistik*, 1884, s. 26, 58).

Počet soukromých škol v Čechách začal růst znovu až v průběhu 90. let 19. a na počátku 20. století. Fáze stagnace zde tedy byla delší než u jiných komerčních škol, patrně v souvislosti s nárůstem konkurenčního prostředí a směřováním státní podpory primárně do spolkových a městských škol. S ohledem na organizaci výuky a její zaměření se přitom nezdá, že by soukromým učilištím přímo konkurovaly školy spolkové či obecní, které tvořily hlavní část nově otevíraných vzdělávacích institucí. Ačkoliv to současníci vnímali jinak (srov. *Jednání ankety*, 1898, *passim*), soukromé školy si konkurovaly spíše jednak vzájemně, jednak jim konkurenty byla státními úřady neschválená soukromá učiliště a individuální výuka (*Einzelunterricht/Hausunterricht*).¹⁰ Mezi soukromými školami bychom však našli i případy spolupráce a fúzování – např. v Plzni se majitelé dvou tamních soukromých škol

10 K tomu srov. případy komerční výuky Emila Bobka, Maxe a Eduarda Hankeových v Liberci. Unterricht Allgemein 1848–1940. Fond Ministerium für Kultus und Unterricht, sign. 16A-D/5, Faszikel 4056. Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA). Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖStA).

Drahošlav Lambert Wildt a Robert Quido Feurich rozhodli spojit jejich učiliště v nepříznivém válečném období na přelomu let 1917/18.¹¹

I pro zakladatelskou vlnu z přelomu 19. a 20. století, podpořenou soudobým dynamickým rozvojem hospodářství a obchodu, platilo, že většina z nových učilišť byla založena v Praze, popř. v jejím nejbližším okolí (Královské Vinohrady). Z celkem 20 zjištěných soukromých škol, jež se otevřely v Čechách v letech 1890–1910, se jednalo o dvanáct případů. Další byly otevřeny v Plzni (1894, 1906), Náchodě (1896), Liberci (1895), Teplicích-Šanově (1895), Táboře (1898), Trutnově (1907) a Kladně (1910), případně se v průběhu let přemístily do regionů z Prahy, což byl případ školy Jana Rančáka. Ta se otevřela již roku 1888 v Praze, ovšem v roce 1907 se přestěhovala do Liberce, což znamenalo i změnu vyučovacího jazyka: z česko-německého učiliště se stala škola ryze německá. Po úmrtí majitele a převzetí školy Janem Čermákem (1911) doplnila němčinu významněji čeština (opakování probírané látky v českém jazyce, pro německé děti čeština volitelným předmětem).¹² Naopak do Královských Vinohrad se v roce 1907 přestěhovala původně v Chrudimi roku 1900 zřízená dívčí škola kongregace Školských sester O. S. F.¹³ K posunům ovšem docházelo i v rámci Čech: původně v Táboře založené učiliště Antonína Svobody se přemístilo počátkem 20. století do Náchodu.

Většina soukromých komerčních škol v Praze i v Čechách měla po celé sledované období z hlediska vyučovacího jazyka česko-německý charakter. Výklad v obou zemských jazycích a ovládnutí základů odborné terminologie a stylistiky pro obchodní praxi rozšiřovaly profesní možnosti absolventů. Uvedené zvyšovalo atraktivitu škol, jejichž existence a rozvoj závisely na patřičném zájmu o studium. Právě ten byl často proměnlivý, jak dokládají data pro Skřivanovu školu pro

11 Tamtéž.

12 Tamtéž.

13 Srov. fond Soukromá obchodní škola kongregace Školských sester O. S. F., neutříděno. Archiv hlavního města Prahy.

období od počátku 80. let 19. století do školního roku 1908/09.¹⁴ Jestliže ještě ve školním roce 1881/82 nemělo uvedené učiliště ve srovnání počtu žáků s jinými soukromými školami konkurenci (144 žáků), v závěru téhož desetiletí prořídly jejich řady pouze na polovinu (71), aby na počátku 90. let vystoupal počet žáků takřka na původní hodnotu (138). Více než 100 žáků vítala škola každoročně až do konce 19. století, nicméně na počátku 20. století se žactvo zredukovalo na maximálně několik desítek (1902/03: 37; 1908/09: 22). Proměnlivou návštěvnost Skřivanovy školy lze stěží vysvětlit jedinou příčinou, jistě se jednalo o souběh více faktorů. Z těch obecnějších je možné zmínit výkyvy hospodářského vývoje nebo rozšíření studijních možností pro mládež, jež vyhledávala tento typ odborné přípravy. Jak ukážeme níže, v průběhu let se v Praze otevřelo hned několik soukromých škol s česko-německými výklady. Potenciální uchazeči mohli tedy upřednostnit zkrátka jiné učiliště před Skřivanovým, ať už kvůli lepší dostupnosti, levnějšímu studiu, vhodnější organizaci či formě výuky, popř. pro atraktivnější nabídku vyučovacích předmětů, jakkoliv jejich základní spektrum bylo v zásadě stejné. V oblasti soukromého komerčního vzdělání se počátkem 20. století zrodilo vysoce konkurenční prostředí a zájemci se rozprostřeli do vícera učilišť, což některým školám přineslo pokles zápisů ke studiu, redukci studijních programů a snížení učitelských úvazků. Bilingvní charakter mnohých škol jim pomohl v konkurenčním boji o žáky. Z institucí založených na přelomu 19. a 20. století v Čechách se jednalo jednak o některé instituce v Praze (Tomáše Jana Maděry [zal. 1900], Adolfa Eckerta z roku 1893 [zde probíhala výuka i v srbštině] a Jana Čermáka v Královských Vinohradech z roku 1900), jednak o část mimopražských (školy R. a O. Feurichů v Plzni z roku 1894; Antonína Svobody v Táboře z roku 1898, Františka Švarce v Náchodě z roku 1896, Karla Mayera v Teplicích-Šanově z roku 1895). V této době vznikaly i školy profilované jako jednojazyčné, např. učiliště Otty Bergmanna (1900, něm.) a J. Hnilíčka (1910, čes.) v Praze, Heřmana Konejla v Plzni

14 Zdrojem této části textu jsou svazky školské statistiky uvedené v seznamu tištěných pramenů.

(1906, čes.) nebo dívčí školy Ignaze Richtera v Liberci (1895, něm., později v čele tamní učitel Friedrich Schiller), Sabine Taussig (1907, něm.) a Marie Teisslerové v Praze (1894–1903, čes., původně byl její současný i vzdělávací kurz pro muže) či Marie Egemové v Kladně (čes.). Ať už byl vyučovací jazyk jakýkoliv, jeho volba odrážela hlavně pragmatický kalkul, aby byl zajištěn dostatečný nábor studujících.

Praha a Čechy jako střediska soukromého komerčního vyučování

V nabídce soukromých komerčních škol po celou sledovanou dobu neměla Praha v rámci Čech konkurenci. Tato učiliště zde jednak vznikala nejdříve, jednak se zde uplatnila v největším rozsahu. Částečně to vypovídá ale i o tom, že právě v zemském hlavním městě nebyla dostatečně saturována společenská poptávka po komerčním vzdělávání ze strany ostatních škol, ať už s celodenní výukou, nebo se zkrácenou pro kupecké učně.

Podle statistiky za školní rok 1881/82 fungovala v Praze čtyři soukromá učiliště, které v rámci Čech doplňovaly dvě školy v Ústí nad Labem a v České Lípě. V tomto směru neměla Praha – zůstane-li stranou metropole Vídeň s osmi školami tohoto druhu – v rámci Předlitavska konkurenci. Jen pro ilustraci: v Brně existovala podle téhož pramene jediná, ve Štýrském Hradci a v Lublani dvě, ve Lvově, Krakově či Opavě dokonce žádná (*Oesterreichische Statistik*, 1884, s. 58).

Zhruba o dvacet let později (školní rok 1902/03) fungovalo v Praze již 10 soukromých škol spravovaných jednotlivci, ve zbytku Čech jen polovina tohoto počtu. Pražské instituce tedy stále dvojnásobně převyšovaly jejich protějšky v regionech. Ba co více, v tomto směru Praha předstihla dokonce i Vídeň (zde 9 škol) a Čechy předčily výrazně Dolní Rakousy (celkem 10 škol). Ostatní země Předlitavska i klíčová střediska pak za Čechami, resp. Prahou výrazně ztrácely. Na Moravě fungovaly celkem tři soukromé školy spravované jednotlivci (Brno, Hodonín, Šumperk), v Haliči pět (z toho ve Lvově jedna), v kraňské Lublani dvě a ve Štýrském Hradci pouze jedna (*Österreichische Statistik*, 1905, s. 72–82). Ve školním roce 1910/11, kdy lze naposledy provést srovnání v celopředlitavské perspektivě, existovalo podle školské statistiky

v Čechách 14 soukromých komerčních škol, z nichž sedm se nacházelo v Praze a zbývající ve větších střediscích (dvě v Plzni a Liberci, po jedné v Náchodě, Teplicích-Šanově a Královských Vinohradech). Dominantní pozice Prahy tak v rámci Čech zůstala zachována i v letech před první světovou válkou. Praha ani Čechy se ovšem neztrácely ani v předlitavském srovnání. V Dolních Rakousích se ve stejné době vyučovalo na jedenácti školách téhož druhu, všechny se nacházely ve Vídni. Podobně jako v Čechách se i v rakouské metropoli jednalo o kombinaci jedno- až dvouletých škol a odborných kurzů, které doplňovalo víceleté učiliště Franze Glassera z roku 1906. Vysvětlení, proč mnohem větší hlavní město monarchie nepřevyšovalo v tomto ohledu Prahu, spočívá ve dvou základních faktorech: 1) vídeňské školy kapacitně převyšovaly ty pražské (zdá se, že jednotlivé instituce měly lepší finanční, personální i prostorové zajištění výuky); 2) nabídka a kapacita ostatních komerčních škol zde dokázaly lépe saturovat poptávku po takto zaměřeném studiu, než tomu bylo v případě Prahy. Ostatní země za Čechami a Prahou výrazně ztrácely – na Moravě byla pouze tři podobná učiliště (z toho dvě v Brně), v Kraňsku dvě (obě v Lublani), ve Štýrsku tři (dvě ve Štýrském Hradci), v Haliči pět (dvě ve Lvově; vyučovacím jazykem polština či polsko-německý charakter) a ve Slezsku jediná v Těšíně (*Österreichische Statistik*, 1914, s. 124–157).

Zajímavou perspektivu nabízí i zjištění, jaké místo zaujímal soukromá učiliště v rámci veškerého komerčního školství v zemském hlavním městě. Podle městských adresářů pro Prahu, u nichž je pravděpodobná menší míra podregistrace než v celostátní statistice, tyto školy tvořily důležitou součást zdejší soustavy komerčních škol (kolísající v letech 1884–1910 mezi 1/3 a 2/3 škol) (Lešera, 1884, s. II/117, III/66–67, 80; Idem, 1891, s. 87, 106, 154; Idem, 1901, s. 86, 108, 175; Kraus, 1910, s. 244, 282, LXXIII).

Organizace studia a kvalita škol

O organizaci soukromých komerčních škol a jejich vnitřním fungování toho víme velmi málo. Částečně je tomu tak pro jejich specifický charakter, zčásti pro nesourodost a torzovitost pramenné základny. Stát je podroboval většinu dohledu až od konce 19. století, jejich inspekční

či výroční zprávy se – stejně jako organizační stanovy a učební plány – dochovaly jen sporadicky.¹⁵ Následující část je tedy nutně spíše ilustrativní povahy, ukazuje na možné charakteristické znaky soukromých škol, jejichž ověření/vyvrácení by vyžadovalo výzkum v jiných zemích.

Víme, že po polovině 19. století se na soukromé škole Karla Petra Kheila vyučovaly zejména kupecké počty, účetnictví, směnkářství, obchodní styl a kontoár. Vedle chlapců ji navštěvovaly i dívky. Zdá se, že pro jeho učiliště platilo to, co pro řadu soukromých škol: nabízelo více studijních oborů, částečně specializovaných (např. účetnictví pro mlýny) i průnik koedukace. Tomu odpovídalo i poměrně pružné rozvržení výuky v čase, jak alespoň napovídá inzerce školy z počátku 60. let 19. století. Podle ní probíhalo vyučování dam ve čtyřměsíčním studijním cyklu, každý den vždy mezi 11. a 13. hodinou s tím, že se pánové mohli zapojit do každé hodiny. Učňům sloužila škola mezi 8. a 11. hodinou dopolední a 14. a 17. hodinou odpoledne, popř. mezi 18. a 21. hodinou večer. Důležitá je Kheilova poznámka, která plně odráží vstřícnou strategii a flexibilitu zřizovatele školy: „Rozdělení hodin jest pro pány dle přání a může tu každý ve svém svobodném čase nechat se vyučovat“ (*Národní listy*, 1862, s. 6).

Podobně byla koncipována i výuka na Skřivanově škole, na níž se vyučovalo kupeckému slohu, jednoduchému a podvojnému účetnictví, krasopisu, počtům a směnkářství, přičemž prvním třem předmětům česky i německy a posledním dvěma v němčině, pokud se nepřihlásil dostatečný počet zájemců o vyučování v češtině. Každému vyučovacímu předmětu byly vyměřeny tři hodiny týdně, přičemž učební plán počítal s výukou v denních i večerních hodinách (*Národní listy*, 1862, s. 7; Kleibel, 1899, s. 450). Inspiraci u K. P. Kheila st. čerpali jeho synové, přičemž Karel Petr ml. navštěvoval v mládí mj. právě Skřivanovo učiliště. Tento aspekt mohl ovlivnit nejen Kheilův pedagogicko-didaktický přístup,

15 Soukromé školy v Čechách na počátku 20. století kontrolovalo pět inspektorů, a sice ředitelé obchodních akademií Theodor Ried (Praha – něm.), Friedrich Schiller (Liberec), Jan Ctíbor (v penzi, dříve ředitelem v Chrudimí) a Jan Řežábek (Praha – čes.), doplnění o vedoucího učiliště pro textilní průmysl v Aši Franze Gärtnera (*Jahrbuch*, 1914, s. 44–45).

ale i celkovou organizaci výuky, která na jeho škole zahrnuje krasopis, kupecké počty, účetnictví (jednoduché/podvojně), obchodní korespondenci (českou/německou), nauky o obchodu a směnečnému právu. Vyučování probíhalo ve všední dny s výjimkou středy od 8. do 11. hodiny dopoledne a dále od 14. do 17. hodiny odpoledne, pro pracující žáky od 18:30 do 20:30. Podceňovat význam této školy není namístě. Vedle kvalitního učitelského sboru (mj. František Dolejška, profesor české obchodní akademie v Praze; František Hlaváček, v letech 1902–1913 ředitelem a majitelem školy; Hugo Raulich, později ředitel prostějovské obchodní akademie a školní inspektor, autor prací o účetnictví) zmiňme i obsáhlou knihovnu s více než 10 000 svazky (Kleibel, 1899, s. 456; Blecha, 1965, s. 137–138).

Zatímco školy K. P. Kheila st. a A. Skřivana byly podle statistiky pro rok 1874 koncipovány jako jednoleté, později zřízená Nocarova nabízela dvouletý studijní program a Patzeltova škola dokonce tříletý. Na posledně jmenovaném učilišti lze dokumentovat dynamický rozvoj, jenž byl pro soukromé instituce typický. Založena byla v závěru 60. let jako jednoletá, ale už od roku 1872 nabízela dvouleté studium se zvláštním oddělením pro vyučování kupeckých předmětů (pro prodavače). Vyučovalo se v ní němčině, kupeckým počtům, účetnictví, korespondenci a kontoárním pracím, nauce o obchodu a směně, obchodnímu zeměpisu, zbožíznalství, krasopisu a těsnopisu (*Statistisches Jahrbuch*, 1877, s. 63–64; Kleibel, 1899, s. 353–354).

Jednou z prosperujících soukromých škol na přelomu 19. a 20. století byla nepochybně Wertheimerova škola v pražském Poříčí. Měla podobu celodenní školy s večerním vzdělávacím kurzem, kladl se v ní důraz na individuální přístup, podobně jako u škol Ottokara Bergmanna nebo Adolfa Eckerta. Vedle obvyklých komerčních předmětů se na ní vyučovalo nepovinně krasopisu, těsnopisu, moderním jazykům či psaní na stroji (Kleibel, 1899, s. 458–459). Výjimečnost Wertheimerova učiliště nespočívala jen v preferovaném způsobu výuky či ve velikosti (ve školním roce 1907/08 celkem 542 žáků a 21 učitelů), ale i v tom, že jako jediná ze soukromých škol nabízela na počátku 20. století přípravný

kurz pro jednoleté dobrovolníky.¹⁶ Ačkoliv byla tato škola prokazatelně velmi populární, platilo pro ni to, co pro řadu dalších soukromých učilišť: z podnětu ministerstva kultu a vyučování ji realizované inspekce podrobovaly až zdrcující kritice. V závěru roku 1906 například inspektor Theodor Ried ministerstvu oznamoval, že na škole se ve skutečnosti nevyučuje a označení „škola“ pro ni není vůbec namístě. Trnem v oku mu byly individuální aspekt výuky, kvalita a koncepce vyučování většiny předmětů, umisťování žáků v rámci školy do studijních oddělení, nízké pedagogické kvality učitelů a ředitele (absence aprobovaných učitelů, zdůvodněno – zejména u žen – nízkými honoráři) či nedostatek relevantních učebnic (aprobované učebnice jen pro kupecké počty, obchodní korespondenci a účetnictví; jinak byly využívány Wertheimerovy vlastní učební texty).¹⁷ Podobně nelichotivého hodnocení se na počátku 20. století dočkala i škola Adolfa Eckerta od Jana Ctibora a Jana Řežábka, což vedlo mj. k vyžádání komisionálního šetření pražského magistrátu. Inspekční zprávy ukazují vedle nedostatků pedagogicko-didaktických a prostorových (materiálních) i na jiné spektrum potíží, s nimiž byla činnost soukromých škol ve sledovaném období pravděpodobně nedílně spojena: průběžný zápis žáků do školy v průběhu roku a s tím spojené praktické potíže, nedostatečný rozsah učiva, absence kvalifikovaných pedagogů i neoprávněné užívání titulu „profesor“.¹⁸ Nedostatky přitom byly zjevnější a více kritizovány u škol, které avizovaly, že poskytují vyšší vzdělání. Současně zprávy inspektorů odhalují nedostatky stále platného předpisu o soukromém vyučování

16 Handelsschule Wertheimer. Fond Ministerium für Kultus und Unterricht, Unterricht Allgemein 1848–1940, sign. 16A-D/5, Kart. 4056, Jahresbericht 1905–1906. AVA. ÖStA.

17 Kritická inspekční zpráva tak – nikoliv překvapivě – kontrastuje s prospekty, inzerčí v tisku a výročními zprávami školy, v nichž ředitel a majitel v jedné osobě naopak školu prezentoval v nejlepší světlo. Lze předpokládat, že se jednalo o rozšířený jev. Příkladem je informace z výroční zprávy o 21 přezkoušených učitelích školy, ačkoliv inspektor Ried na místě nezjistil jediného.

18 Zprávy o inspekcích škol z 23. 4. 1901 (Ctibor) a 19. 8. 1908 (Řežábek). Fond Ministerium für Kultus und Unterricht, Unterricht Allgemein 1848–1940, sign. 16A-D/5, Kart. 4056. AVA. ÖStA.

z roku 1850, zejm. s ohledem na personální, materiální a prostorové zajištění výuky. S personálními problémy se potýkala v letech před první světovou válkou i škola Jana Čermáka v Liberci. Dotyčný jednak úplně postrádal komerční vzdělání, ačkoliv v prospektu školy uváděl, že je aprobován pro vyšší obchodní školy a obchodní akademie. Navíc paralelně (dva dny v týdnu) učil na kupecké pokračovací škole Nového obchodního grémia v Praze, aniž by ale za sebe zajistil pro Liberec adekvátní náhradu.¹⁹

Zatímco některé soukromé školy nabízely pouze jediný studijní program/kurz (např. Schillerova liberecká dívčí škola s obchodním kurzem a psaním na stroji), jiné hned několik. Uvedme Maďerovu pražskou školu, při níž fungovaly jednoleté a půlroční kurzy (vždy zvláště pro pány a dámy), večerní a speciální kurz. Podobnou organizaci měla i škola Ottý Bergmanna, která ale zahrnula před první světovou válkou i dvouletý studijní program. To samozřejmě kladlo zvýšené nároky na personální a prostorové zajištění výuky. Nicméně ve školské praxi neplatila vždy jednoduchá rovnice „složitější organizační struktura = větší počet žáků“. Jestliže Bergmannova škola měla ve školním roce 1902/03 235 žáků a Maďerova 126, učiliště Wilhelma Wertheimera s výrazně jednodušší organizací (obchodní škola, zvláštní kurz, večerní kurz) jich měla ve stejném roce 470, neboť žactvo bylo rozděleno do většího počtu oddělení (*Österreichische Statistik*, 1905, s. 76–81).

Nabídka studijních programů se u soukromých škol navíc v průběhu let nezřídka výrazně proměňovala, ať už cíleně, nebo pod tlakem okolností. Roli přitom sehrávaly jak prostorové a personální zajištění vyučování, tak i proměny společenské poptávky a potřeb trhu práce. Prosperující školy rozšiřovaly nabídku studijních programů, zřizovaly paralelní třídy a mohly si dovolit zaměstnat více učitelů. Naopak instituce potýkající se s úbytkem zájemců redukovaly nabídku studia i učitelské úvazky, v krajním případě zanikly. Liberecká škola Jana Čermáka nabízela před první světovou válkou pětiměsíční vzdělávací

19 Tamtéž, zprávy Theodora Rieda a Jana Ctíborá o inspekci školy ze 17. 12. 1913, resp. 8. 6. 1914.

kurzy (zvláště pro muže/ženy), jednoleté komerční studium pro muže a ženy, zvláštní kurz s individuální výukou (pro muže/ženy), speciální odborné kurzy a večerní kurzy (šestiměsíční, individuální).²⁰ Pražská škola Adolfa Eckerta sestávala naproti tomu v roce 1908 z dvouleté školy pro chlapce, jednoleté školy pro dívky, tzv. odborných škol pro chlapce/dívky a z večerního vzdělávacího kurzu pro zaměstnance. Vedle toho při ní fungovaly i zvláštní kurzy psaní na stroji, těsnopisu a psaní jazyků. Právě Wertheimerova škola a Maďerova škola představovaly spolu s Eckertovým učilištěm na počátku 20. století soukromé vzdělávací instituce s vůbec nejvyšším podílem dívek/žen mezi studujícími, jenž kolísal mezi jednou třetinou až jednou polovinou veškerého žactva.

Závěr

Soukromé školy hrály důležitou roli v distribuci komerčního vzdělání před rokem 1918 v Čechách, stejně jako v ostatních vyspělých zemích Předlitavska (zejm. v Dolních Rakousích a na Moravě). Představovaly zajímavou alternativu k jiným typům komerčních škol, které charakterizovaly ve sledovaném období omezená kapacita, méně pružné a z části předimenzované učební plány. Výskyt soukromých škol lze považovat za příznak neukojené společenské poptávky po komerčním vzdělání i za odraz určité nespokojenosti se studijními programy institucí škol jiných zřízovatelů. Ačkoliv je v závěru 19. století početně převýšila učiliště zřízovaná městskými samosprávami, spolky obchodníků či obchodními a živnostenskými komorami, význam soukromých institucí podtrhovaly dvě skutečnosti: 1) umístění v lokalitách s vysokou poptávkou po komerčně vzdělaných jedincích, kde však k založení jiné školy buď vůbec nedošlo, nebo kapacita stávajících institucí nedostačovala; 2) autonomie jejich správy – nikoliv vždy absolutní, ovšem zcela jistě výrazně vyšší než u škol ostatních. Praktickým projevem byly rozmanité způsoby organizace studia a tvorby učebních plánů, sestavovaných na míru proměnlivým požadavkům trhu práce.

20 Tamtéž, Von der k. k. Statthalterei konzessionierte Privat-Handelsschule Direktor Johann Čermák, [1912].

Jestliže základní spektrum odborných předmětů vyučovaných na soukromých školách bylo v zásadě stejné (kupecké počty, účetnictví, nauka o obchodě, nauka o směně, kontoár, obchodní korespondence), rozdíly panovaly – alespoň optikou inspekčních zpráv – v jejich hodinové dotaci a především ve způsobu, jakým byly vyučovány. Skladba předmětů a jejich učební plány byly na těchto školách flexibilně upravovány, aby maximální měrou odpovídaly soudobým požadavkům trhu práce a společenským představám. Na druhou stranu musely souznět i s vizemi vedení škol a hlavně s jejich možnostmi, zejména s ohledem na personální zajištění výuky. O tom, že vybalancovat naznačené atributy nebylo vždy snadné, není pochyb. S jistotou mírou nadsázky lze situaci přirovnat ke známému sázkařskému heslu „all in“, neboť organizace a náplň výuky musely zajistit škole takovou atraktivitu, aby příjem ze školného saturoval výdajovou stránku rozpočtu. Pokud se uvedené nezdařilo, školy neměly dlouhého trvání. Klíčovým měřítkem jejich úspěšnosti totiž byl dostatečný nábor žáků, který zajišťoval přísun nezbytných financí. A právě adorace maximálního zpřístupnění škol zájemcům o studium spolu s úsilím o maximální ziskovost škol se nezdálo podepisovat v negativním smyslu na jejich kvalitě, jak alespoň naznačují inspekční zprávy. Na druhou stranu je otázkou, nakolik tyto reporty odrážely skutečné nedostatky v kvalitě škol a nakolik se naopak jednalo spíše o účelovou snahu dotyčných inspektorů (zejm. ředitelů obchodních akademií) vykreslit je před školními úřady – snad z obavy před konkurencí – v co nejhorším světle. Generalizace ovšem není namístě: vedle prokazatelně nekvalitních škol existovaly i ty s vysokou mírou náročnosti a kvality, jejímiž garanty byli zřizovatelé v podobě předních autorit komerčního vzdělávání.

Archivní prameny

Fond Ministerium für Kultus und Unterricht, Unterricht Allgemein
1848–1940, sign. 16, Kart. 4056, Allgemeines Verwaltungsarchiv.
Österreichisches Staatsarchiv.

Fond Soukromá obchodní škola kongregace Školských sester O. S. F., neutříděno,
Archiv hlavního města Prahy.

Tištěné prameny

Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1850.
Část CI.

Jednání ankety o nedostacích školství obchodního, která se konala dne 27. června 1898, byvši svolána správním výborem sboru pro zřízení a vydržování československé akademie obchodní v Praze, 1898. Praha.

Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Österreich mi Einschluss, 1914. Wien:
F. Tempsky.

KRAUS, Vojtěch (red.), 1910. *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních Bráníka, Břevnova, Bubence, Dejvic, Karlína, Kobyliš, Košíř, Michle, Nuslí, Podolí-Dvorců, Proseka, Radlic, Smíchova, Strašnic, Strěšovic, Stržkova, Troje-Podhoří, Veleslavína, Král. Vinohradů, Vršovic, Vysočan a Žižkova*. Praha.

LEŠERA, Václav (red.), 1884. *Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubence, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova*. Praha.

LEŠERA, Václav (red.), 1891. *Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubence, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohrad, Vršovic a Žižkova*. Praha.

LEŠERA, Václav (red.), 1901. *Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubence, Dejvic, Karlína, Košíř, Libně, Michle, Nuslí, Smíchova, Král. Vinohrad, Vršovic a Žižkova*. Praha.

Národní listy, 2. 10. 1862, č. 232.

Oesterreichische Statistik, Band III, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Schuljahr 1881/82, 1884. Wien.

Österreichische Statistik, Band XLIV, Heft 1: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1892/93, 1896. Wien.

Österreichische Statistik, Band LXXVI, Heft 1: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1902/1903, 1905. Wien.

Österreichische Statistik, Band XCIII, Heft 1: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1908/1909, 1912. Wien.

Österreichische Statistik, Neue Folge, Band 8, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten in Österreich in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1910/1911, 1914. Wien.

Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1874, Heft V, 1877. Wien.

Literatura

- BLECHA, Josef, 1965. *Über das Leben und Werk von Karl Peter Kheil jun.* Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.
- DLABAČ, Friedrich & GELCICH, Eugen, 1910. *Das kommerzielle Bildungswesen in Österreich.* Wien: Alfred Hölder.
- ENGLBRECHT, Helmut, 1986. *Geschichte des österreichischen Bildungswesen, Band 4: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie.* Wien: Österreichischer Bundesverlag. ISBN 3-215-05191-5.
- GLASSER, Franz, 1893. *Das commercielle Bildungswesen in Österreich-Ungarn auf Grundlage des elementaren und mittleren Unterrichtes und die kaufmännischen Lehranstalten des Deutschen Reiches.* Wien & Leipzig: Alfred Hölder.
- GRUBER, Josef, 1913. Školství obchodní. In: TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Česká politika. Díl pátý: Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky.* Praha: Jan Laichter, s. 841–924.
- KADLEC, Petr, 2020. *Vzdělání – společnost – hospodářství. Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska.* Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-7564-461-9.
- KADLEC, Petr, 2023. Cieszyn as an Alternative Centre of Commercial Education in Austrian Silesia before 1918? *The City and History.* Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Roč. 12, č. 1, s. 64–83. ISSN 1339-0163.
- KLEIBEL, Anton, 1899. *Denkschrift über die Entwicklung des österreichischen Handelsschulwesens während der fünfzigjährigen Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Joseph I.* Wien: Alfred Hölder.
- NEFE, Ivan, 1986. Vznik středního českého ekonomického školství po dovršení průmyslové revoluce. *Hospodářské dějiny/Economic History.* Praha: Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd. Roč. 14, s. 117–150. ISSN 0231-7540.
- NEFE, Ivan, 1989. Vývoj obchodní akademie v Chrudimi (1882–1914). *Hospodářské dějiny/Economic History.* Praha: Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd. Roč. 16, s. 275–310. ISSN 0231-7540.
- POTT, Klaus Friedrich, 1989. *Die Entwicklung der österreichischen Handelsakademien (1848–1918). Die Entstehung eines Modells schulischer Kaufmannsausbildung. Inaugural – Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Philosophie der Technischen Hochschule Darmstadt Fachbereich Erziehungswissenschaften, Psychologie und Sportwissenschaft.* Darmstadt: Technische Hochschule.

- POTT, Klaus Friedrich, 2015. *Berufsbiographien von Handelsschullehrern des 19. Jahrhunderts oder Bausteine einer überfälligen Geschichte der kaufmännischen Vollzeitschulen des 19. Jahrhunderts*. Detmold: Eusl-Verlagsgesellschaft mbH.
- RICHTER, H. M., 1873. *Die Entwicklung des kaufmännischen Unterrichts in Oesterreich nebst einer documentarischen Geschichte der Wiener Handels-Akademie*. Wien: Wiener Handels-Akademie.
- ŚWIEBODA, Józef, 2010. Szkolnicwo handlowe w Galicji. *Analecta*. Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk. Roč. 19, č. 1–2, s. 203–272. ISSN 1509-0957.
- WESTRITSCHNIG, Karl Josef, 2015. *Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848–1918: Bildungsebenen – Bildungsarten – Bildungsprinzipien*. München: GRIN Verlag. ISBN 978-3-668-07867-3.
- WURZBACH, Constant von (ed.), 1864. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Eilfter Theil: Károlyi – Kiwisch und Nachträge*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei.
- WURZBACH, Constant von (ed.), 1877. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Fünfunddreißigster Theil: Sinacher – Sonnenthal*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei.
- ZEHDEN, Carl, 1897. Zur Geschichte des commerciellen Bildungswesens in Oesterreich von 1848–1918. *Supplement zum Centralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen in Oesterreich*, s. 1–54.